

УДК 047.31+81'01 + 811.6

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ, ПРИСВЯЧЕНА 60-й РОКОВИНІ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ТА 5-й РІЧНИЦІ ДНЯ ПАМ'ЯТІ ПРОФЕСОРА ІШТВАНА УДВАРІ (1950–2005)

25–26 травня 2010 року кафедра української і русинської філології Ніредьгазької вищої школи (Угорщина) організувала міжнародну конференцію, присвячену світлій пам'яті засновника і першого завідувача цієї кафедри професора **Іштвана Удварі** (1950–2005). Його вклад у сферу дослідження історії української мови, української історичної діалектології, угорської україністики, українсько-угорських міжмовних контактів, виявлення, дослідження та видання давніх східно- та південнослов'янських писемних пам'яток неоціненний; саме він повернув науці імена та творчі здобутки забутих мовознавців, істориків, діячів культури тощо. За редакцією Іштвана Удварі видана шеститомна база даних українсько-угорського словника (Ніредьгаза, 2000–2003) та двотомний угорсько-український словник (Ніредьгаза, 2005–2006). Окрім цього, Іштван Удварі активно досліджував мову бачвансько-сримських русинів.

Головний організатор конференції професор **Андраш Золтан** заявив: *«Його видання писемних пам'яток, монографії, наукові статті, лексикографічні праці стали основою як для угорських, так і зарубіжних славістів»*. Окрім наукової діяльності, І. Удварі був чудовим організатором навчального процесу: за його ініціативи створено кафедру української і русинської філології в Ніредьгазькій вищій школі, де з 1993 року студенти мають можливість здобувати освіту в галузі української філології. Професор Іштван Удварі сприяв розвиткові наукових зв'язків з україністичними та русиністичними інституціями

© С.Б. БАРАНЬ, 2011

різних країн (Пряшів, Ужгород, Тернопіль, Київ, Нові Сад, Краків). Викладачі кафедри зібрали повну бібліографію наукового доробку професора і до початку роботи конференції видано бібліографічний покажчик Іштвана Удварі¹, що разом із рецензіями на праці науковця нараховує більш ніж 1500 позицій.

На дводенну конференцію прибули науковці з Австрії, Канади, Польщі, Словаччини, Сербії та України. Виголошені доповіді охоплювали проблеми українського та русинського мовознавства, літературознавства, історії та фольклору.

Конференцію відкрив ректор Ніредьгазької вищої школи **Золтан Яноші**. Професор цього ж навчального закладу **Габор Сейкей** згадав про роки спільної праці з І. Удварі, характеризуючи його як *«досвідчену людину, визначного вченого з широким світоглядом»*. Про наукові досягнення І. Удварі йшлося у виступі **Михайла Капраля** (Ніредьгаза, Угорщина), а **Мирон Жирош** (Казінцбарціка, Угорщина) розповів про експедиції з Іштваном Удварі *«по горниці»*, тобто по Східній Словаччині.

Професор **Василь Німчук** (Київ, Україна) виголосив доповідь на тему **«Іштван Удварі — історик української мови»**. Він наголосив на тому, що в центрі наукових досліджень Іштвана Удварі була насамперед історія мов і суміжні питання історії слов'янських народів або їх частин, доля яких була тісно пов'язана з історією угорського народу та його держави. Великою заслугою Іштвана Удварі Василь Німчук вважає видання рукописних пам'яток, однайдених дослідником, які відображають живе мовлення слов'янських народів XVIII ст. *«Мусимо згадати, — зауважив Василь Німчук, — що І. Удварі, як ніхто більше в Угорщині в той час, інформував широко угорську наукову громадськість про новини в українській науці (і не тільки в лінгвістичній)»*. До історичних заслуг І. Удварі доповідач зарахував заснування чи не першої в повоєнній Угорщині вишівської кафедри, де українській мові відведено належне місце.

У доповіді **«Внесок Іштвана Удварі у вивчення історії міст і сіл Закарпаття»** історик **Ігор Ліхтей** (Ужгород, Україна) наголосив, що значне місце в науковому доробку професора належить вивченню джерел урбаріальної реформи Марії Терезії. *«Однак найважливішим, — зауважив доповідач, — є публікація церковних переписів, що були здійснені у Мукачівській греко-католицькій єпархії в 1741 та 1806 рр.»*. Він висловив сподівання, що інтерес до мікроісторії зростатиме, *«і в працях сучасних дослідників нарешті з'являться неоціненні дані, привнесене в історичну науку Іштваном Удварі»*.

¹ Udvari István élete és munkássága — Иштван Удвари: Библиографический указатель. Szerkesztette Zoltán András — Под редакцией Андраша Золтана. Technikai szerkesztő: Rományuk Renáta. Munkatárs: Bárányné Komári Erzsébet. Nyiregyháza: Kiadja a Nyiregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2010. 238 p. (= Studia Ukrainica et Rusinica Nyiregyháziensia 26.)

Професор **Людмила Ткач** (Чернівці, Україна) виголосила доповідь на тему «**Діалектні словники української мови як засіб збереження мовної й історичної пам'яті (з посвятою професорові Іштвану Удварі, редакторові «Словника-пам'ятника» Олекси Бевки**». Вона подала загальну характеристику «Словника-пам'ятника» (*Діалектного словника села Поляни Марамороського комітату*) Олекси Бевки, виданого в Ніредьгазі 2004 року за редакцією і з передмовою професора Іштвана Удварі, з огляду на історичну й актуальну цінність мовних фактів, зафіксованих в українській говірці с. Поляни та в контексті новітньої практики видання діалектних словників української мови, що відображають лексику й фразеологію говірок південно-західного наріччя.

— «*”Словник-пам'ятник” О. Бевки, — наголосила Людмила Ткач, — це надзвичайно важливе джерело для дослідження багатьох загальних мовних явищ, що мають свій характерний вияв на діалектному рівні, — семантичних варіантів слів, генетично пов'язаних із праслов'янським шаром лексики; фразеологічної варіантності; архаїчних запозичень (германізмів, полонізмів, румунізмів, мадяризмів, церковнослов'янізмів) та форм їх адаптації на українському мовному ґрунті; лексичних діалектизмів, що мають потенційну здатність збагатити синонімічний склад сучасної української мови; лексики народної звичаєвості й обрядовості тощо*».

Професор **Янко Рамач** (Нові Сад, Сербія) розповів слухачам про внесок Іштвана Удварі в розвиток історіографії русинів. Звернуто увагу на те, що І. Удварі, будучи філологом, своєю дослідницькою працею зробив вагомий внесок у розвиток історіографії русинів в Угорщині; зокрема сприяв розвитку історіографії русинів Південної Угорщини та русинів у сьогоденні Сербії та Хорватії. І хоча у І. Удварі на той час ще не було достатньої наукової відваги, щоб на підставі опублікованих ним історичних джерел, зробити належні висновки про методи й шляхи асиміляції русинів, — його праці мають велике значення у дослідженні минулого русинів в Угорщині.

У доповіді професора **Андраша Золтана** (Будапешт–Ніредьгаза, Угорщина) на тему «**Кальки з угорської в мові «Катихізиса малого» Іоанна Кутки (1801 р.)**» розглянуто лексичні (*единь кождый* ‘кожний’, пор. угор. *mind|egyik, minden egyes* (*mind, minden* ‘кожний, все’ + *egy* ‘один’; *с[вѣ]тая мати ц[е]рквь*, пор. угор. *anya|szent|egyház*), семантичні (*держати* 1. ‘продовжуватися, тривати’, пор. угор. *tart* ‘тримати; дотримувати; тривати’, *держати* 2., *подержати* ‘зберегти, дотримуватися’, пор. угор. *(be/meg)tart*, нім. *einhalten*; *знати* ‘уміти’, пор. угор. *tud* ‘знати, вміти’), синтаксичні (*равный съ + Instr*, пор. угор. *egyenlővel*) та фразеологічні (*изъ еднѣя части [...], изъ другія же части*, пор. угор. *egy|részről [...], más|részről* (угор. *rész* ‘частина’) кальки, які утворилися під впливом угорської мови.

Професор **Микола Мушинка** (Пряшів, Словаччина) у доповіді «**Лист опришків Пряшівщини мерії міста Бардієва з XV століття** —

як пам'ятка лемківської говірки» звернув увагу на те, що лист опришків дружини Федора Головатого з Руської Волової місту Бардієву від 25.7. 1493 р., що починається словами «*Вы злы а несправедливы люде Бардіовскы*» словацька історіографія вважає пам'яткою словацької мови і культури. На підставі лінгвістичного аналізу листа автор доводить, що це — пам'ятка лемківської говірки української мови, з незначною домішкою чужих елементів. Більше того, він вважає, що це пов'язаний з «Руською Правдою» документ *руського звичаєвого права*. Цим правом, яке історики вважають «волоським», користувалися нові руські поселенці — опришки (т.зв. «волоської», тобто пастушої колонізації XVI–XVII ст.) оголосили кровну помсту Бардієву за смерть чотирьох своїх невинних побратимів, страчених у цьому місті (між якими були два рідні брати Ф. Головатого). Опришки, знов таки згідно зі своїм звичаєвим правом (задокументованим теж в «Руській Правді»), дали місту можливість викупити свою провину за чотириста золотих.

У доповіді професора **Івана Сабадоша** (Ужгород, Україна) «**Іншомовні запозичення в складі «руської» лексики «Русько-мадярського словаря» Ласлова Чопея**» наголошувалося на тому, що ця лексикографічна праця стала помітним явищем в історії українського словникарства і зіграла важливу роль у розвитку української літературної мови на Закарпатті. Доповідач приділив значну увагу характеристиці іншомовних запозичень у реєстрі словника. Він наголосив, що понад 500 номінативних одиниць налічують мадяризи, невинно багато (кілька сотень) церковнослов'янських, трохи менше русизмів (росіянізмів) і незначна кількість полонізмів, словакізмів, румунізмів, германізмів та ін. У словнику чимало книжних запозичень-інтернаціоналізмів, уживаних і в українській літературній мові. Проте не лексика чужомовного походження становить сутність і цінність словника Ласлова Чопея. Переважну більшість реєстру цієї праці складають українські загальнонародні слова і закарпатські діалектизми. Останні мають важливе значення для історичної діалектології.

Професор **Міхаель Мозер** (Відень — Мюнхен — Пілішчаба) у доповіді «**Шляхи «українізації» Підкарпаття за міжвоєнної доби — перші граматики української мови**», спираючись на власний аналіз «Граматики руського языка» Івана Панькевича, розглянув три маловідомі граматики з міжвоєнного Підкарпаття, що їх експліцитно названо граmaticами української мови:

1. *Августин Штефан, Іван Васько*. Граматика української мови. — Мукачево, 1931.

2. *Франц Агій*. Жива мова: Підручник для народніх шкіл (граматика, стиль, правопис). Для 2 і 3 поступного річника. — Ужгород, 1938.

3. *Ярослав Неврлі*. Граматика й правопис української мови. Підручник для середніх шкіл і самонавчання. — Ужгород, 1937.

Міхаель Мозер нагадав, що всупереч певним русинським міфам про «українізацію» Підкарпаття через «галицьких націоналістів» з одного боку та «більшовиків» з другого, перші підкарпатські граматики, що були справжніми граматами української мови, написані або місцевими інтелектуалами (Августин Штефан, Іван Васько, Франц Агій), або втікачами від сталінського терору (український чех Ярослав Неврлі). Доповідач довів, що граматики Штефана й Васька та Франца Агія містять чимало місцевих підкарпатських, а також галицьких елементів, натомість граматика Неврлого ґрунтується на наддніпрянських нормах, поширюваних у Радянській Україні під час українізації до нищівних реформ 1933 р.

Професор **Адам Фаловські** (Краків, Польща) ознайомив слухачів із трьома забутими рукописними пам'ятками східнослов'янської лексикографії XVIII ст., які зберігаються у берлінській збірці слов'янських рукописів Ягеллонської бібліотеки. Це слов'яно(русько)-латино-німецькі лексикони, створені на початку XVIII ст.: 1) Ms.Slav.Fol. 17 Vocabularium slavonico-latinorum (I половина XVIII ст.); 2) Ms.Slav.Qu. 12 Russisch-lateinisch-deutsches Wörterbuch (початок XVIII ст.); 3) Ms.Slav.Qu. 28 Lexicon slavo-rutenicum (XVIII ст.). Доповідач стверджує, що лексикони Ms.Slav.Fol. 17 і Ms.Slav.Qu.12 – це досить точні (хоча міру точності слід ретельно перевірити) копії Слов'яно-латинського словника *Єпифанія Славинецького* та *Арсенія Корецького-Сатановського*, Лексикон словенолати(н)ській Трудолюбиемъ иноко(в) Арсенія и Епифанія в б(о)госпасаемомъ градѣ Москвѣ составлень (XVII ст.). Натомість третій лексикон (Ms.Slav.Qu. 28) вимагає детальнішого вивчення, оскільки досі ще не встановлено ні джерел його виникнення, ні імені автора.

Професор **Міхай Кочіш** (Сегед, Угорщина) у доповіді «**Про русинську мову як літературну**» порушив два питання. По-перше, чи можна вважати русинську мову окремою мовою, чи вона належить до говорів української мови? По-друге, чи майбутнє мови закарпатських русинів залежатиме від відповіді, яку буде дано на перше питання? Говірки, якими розмовляють русини, з погляду на їх походження, безперечно, є українськими. Однак, завдяки специфічній історії тієї території, на якій живуть русини, на рівні граматики, лексики та навіть фонетики багато в чому відрізняються від інших груп сучасного південно-західного наріччя, що дає підставу вважати русинську мову самостійною. Але ж постає питання: чи варто продовжувати довготривалі й малопродуктивні суперечки про приналежність русинської до мов чи говорів? Повчальною може бути італійська дискусія про характер сардинської та фріульської: чи це окремі мови, чи вони належать до говорів італійської мови? У рамках закону європейської ініціативи, прийнятого в грудні 1999 р., мови меншин, зокрема сардинців і фріульців, в Італії перебувають під державним захистом і навіть мають фінансову підтримку. Доповідач уважає, що цей приклад може бути зразком для наслідування в Україні стосовно русинського населення.

У доповіді «Співпраця професора Іштвана Удварі з русинськими періодичними виданнями ХХІ століття в Угорщині» **Мар'яна Лявинець** (Будапешт, Угорщина) дала короткий огляд статей Іштвана Удварі в періодичних виданнях «Календарь-Альманах» та «Русинський Світ». На їх сторінках Удварі опублікував понад двадцять наукових, загальнокультурних і публіцистичних статей, пов'язаних з історією, мовою і культурою русинського народу. Ці дослідження базувались на граматах, офіційних, адміністративних, літургічних та літературних джерелах.

Доповідь **Лесі Мушкетик** (Київ, Україна) присвячено антропокомпонентам ініціальних блоків української та угорської народної казки Закарпаття. Наголошувалося, що ініціальні блоки народної казки характеризуються антропоцентричністю, «присутністю» в них казкаря, метою якого є введення слухачів у фантастичний світ, прагнення зацікавити, розважити, викликати посмішку. Вони включають певні відомості про самого казкаря, його оточення, уподобання, творчі можливості. В ініціальних формулах Закарпаття спостерігаються іноетнічні взаємовпливи.

Професор **Юліан Рамач** (Нові Сад, Сербія) ознайомив слухачів із вживанням прийменника **проци(в)** у південнорусинській мові. Зауважив, що прийменник **проци(в)** (з генетивом) у минулому вживався у формі **проци**. Кінцевий **-в** з'явився під впливом сербської мови (пор. сербське *против*). У русинській народній мові прийменник **проци** вживається у шести значеннях, а в літературній мові — у двох. Старше покоління русинських авторів прийменник **проци** і його форму **проти** вживали з дативом, найчастіше зі значенням негативного відтінку. Доповідач вважає, що вживання прийменника саме в цій формі виникло, ймовірно, з «угроруської» літературної мови.

Доповідь **Ядвіги Стелпнік** (Краків, Польща) стосувалася діалектних назв хвороб, які можна зарахувати до так званого давнього табу. Виділено назви та евфемістичні й синонімічні окреслення хвороб, яких у минулому народ найбільше боявся. До таких належать: *холера, чума, віспа, лихоманка, гостець*. Аналіз лексики дозволив окреслити мотивацію назв (більшість їх спричинена ознаками хвороб) та їхню стилістичну різноманітність. Більшість лексем — це іменники жіночого роду, що мабуть зумовлено впливом роду іменника *хвороба*, а можливо, через народні вірування про хвороби як жіночі постаті.

Агата Скуржевська (Краків, Польща) розповіла про історію створення першого німецько-українського словника, яка сягає 1862 року, коли слухачі Львівської духовної семінарії за ініціативи василіянина Омеляна Коссака почали збирати відповідний матеріал, який (280 аркушів) згодом упорядкував і доповнив О. Партицький. Аналіз лексики «Німецько-русского словаря» Омеляна Партицького показав, що 55,6 % зібраного матеріалу функціонує в сучасній українській літературній мові. Доповідач наголосила: *важко однозначно і впевнено стверджувати, що, представляючи зібраний лексичний матеріал,*

О. Партицький свідомо прямував до унормування української мови. Хоча не можна не погодитися з тим, що автор насамперед (про що сам згадував у передмові) мав на меті реєстрацію якнайширшого українського лексичного матеріалу без наміру стандартизації, не прагнучи вирішувати, які з українських відповідників правильні, а яких слід уникати.

Моніка Валецька (Краків, Польща) ознайомила слухачів із результатами власних досліджень релігійної термінології у двох пам'ятках руської мови XVI ст., а саме у катехізмі Симеона Будного 1562 року та єзуїтському катехізмі, виданого у Вільні 1585 року, який є перекладом латинського катехізму *Петра Канізіуса* *Parvus catechismus Catholicorum*. Аналіз релігійної термінології пам'яток виявив певну взаємозалежність між автором катехізму та конфесійним колом його спілкування, а також тим, кому той чи той катехізм був адресований; від цього, мабуть, залежало, якою мовою були написані ці пам'ятки і яка релігійна термінологія була вживана.

У доповіді **Вікторії Гойсак** (Краків, Польща) «**Рокові гості в мовній картині світу, відображеній у народних колядках з Лемківщини**» проаналізовано поняття «рокових гостей», тобто небесних посланців, які відвідують дім господаря у новорічно-різдвяний час, відображене в архаїчних обрядових творах — народних колядках, записаних від середини XIX до початку XXI ст. на території південної та північної Лемківщини. Для аналізу доповідач використала метод внутрішньої семантичної категоризації, запропонований Є. Бартмінським для мовних стереотипів, а також визначила когнітивну дефініцію поняття.

Предметом зацікавлення **Анамарії Рамач Фурман** (Нові Сад, Сербія) був родовий відмінок для вираження прямого додатку в перехідних конструкціях в українській літературній мові та русинській мові на території Сербії. Методом порівняльного аналізу дослідниця показала, що вживання родового відмінка у функції прямого додатка в обох мовах переважно збігається. Родовий відмінок у них виступає периферійним засобом вираження перехідності — в негативних та партитивних конструкціях, тим часом центральним засобом є знахідний відмінок. В українській же мові родовий відмінок у функції прямого додатка вживається частіше, ніж у русинській.

Єлизавета Барань (Берегово, Україна — Ніредьгаза, Угорщина) виголосила доповідь на тему «**Гунгаризми в складі русинської лексики за “Русинсько-руським словником” Ігоря Керчі**». Словник складається з двох томів, заголовних слів у ньому налічується понад п'ятдесят тисяч; лексика словника різноманітна за походженням. Серед словникових статей найбільшу кількість становлять лексеми східнослов'янського походження. Оскільки територію сучасного Закарпаття в певні історичні періоди населяли представники різних національностей, це вплинуло і на лексику східних слов'ян цього краю. Тому в реєстрі словника можемо знайти германізми, румунізми, словакізми, полонізми, а також гунгаризми. Лексем з угорської мови на-

раховується понад 500 одиниць без урахування дериватів слів. Більшість їх вузькорегіональні, сфера уживання обмежується територією сучасного Закарпаття. Тематичний діапазон лексем угорського походження різноманітний.

Доповідь **Андреї Абоні** (Ніредьгаза, Угорщина) присвячена адаптації лексичних германізмів у систему русинської мови на основі русинськомовних видань. У процесі фонетичної адаптації звуковий склад німецьких запозичень змінився. Щодо морфологічної адаптації, то тут простежується пристосування до системи мови-рецептора за допомогою різних афіксів. Серед германізмів є різні частини мови, переважно іменники, прикметники та дієслова.

Гайналка Фіріс (Сегед, Угорщина) розповіла про історію виникнення прізвищ угорського походження в мові бачвансько-сримських русинів. Переважна більшість русинських прізвищ виникла ще на території історичної Верхньої/Північної Угорщини, тобто до переселення русинів на сучасну територію їх проживання. На думку доповідачки, прізвища угорського походження стали розповсюджуватися серед русинів не через насильницьку мадяризацію, а «природним шляхом» у період від XIII до кінця XVI ст.

Дюра Гарди (Нові Сад, Сербія) ознайомив слухачів із хронологією контактів родини Другетів з русинами Угорщини. Аналіз історичних джерел свідчить, що перші такі контакти розпочато в часи розвитку середньовічної Угорщини.

У роботі конференції були виголошені ще такі доповіді: **Роберт Магочі** «Традиція автономії на Підкарпатській Русі», **Вікторія Лебович** «Екфразис у повісті Івана Франка “*Voа constrictor*”», **Валерій Падяк** «Невідомі кириличні циркуляри Андрія Бачинського із 1795–1805 років».

Усі доповіді, проголошені на конференції, будуть видані у збірнику.

Учасники конференції мали змогу відвідати могилу професора Іштвана Удварі в селі Торньошпалца Саболч-Сатмар-Березької області, аби хвилиною мовчання вшанувати світлу пам'ять видатного науковця.

Сподіваємося, що організація конференцій, присвячених пам'яті визначного угорського славіста Іштвана Удварі, стане традицією.

*Єлизавета Барань
(Берегово, Україна – Ніредьгаза, Угорщина)*

Yelyzaveta Baran' (Berehovo – Nired'gaza)

INTERNATIONAL FORUM ON ISTVÁN UDVARI
60th ANNIVERSARY AND 5th MEMORIAL DAY (1950–2005)